

Sünnetin Mevzû Olmaklığı Bakımından Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü

“Sunnah as being Mawḍū
of the Usûl al-Hadîth and
the Usûl al-Fiqh”

Sümeyye KARAŞ*

Abstract: The realisation of the essence of the sciences and their connection with each other depends on knowing the nature of the mawḍūs’ mawḍüality, from which their matters are brought together. The subject, which constitutes the ‘jihet-i wahda-i zâtiyya’ of a science, corresponds to what is investigated in that science in terms of its essence, which is composed of it’s a’râz-e zâtiyya. ‘araz al-zâtî, which means the accident whose origin is the essence, is the record and attribute that is attributed to the mawḍū through its essence, the amr al-mašāwî of its essence, or its amr al-e’amm. There are also the a’râz al-zâtiyyas of these a’râz al-zâtiyyas, which are actually the records of these a’râz al-zâtiyyas and consist of four parts that can be attributed to them. Accordingly, investigating the a’râz al-zâtiyya of a mawḍū’ is realised by making these accidents fixed either for the mawḍū’ itself, for its types, for its a’râz al-zâtiyya, or for the types of its a’râz al-zâtiyya. Familiarity with the works of the later period, in which the matters of the Sharī’ah sciences were compiled in accordance with the aforementioned criteria of mawḍüality, makes it necessary to consider them through these criteria. Hoping to be instrumental in the realisation of the essence and inter-relationship of the usûl of hadîth, in which the a’râz al-zâtiyya of the narrator and his narration is investigated in order to know whether the hadîths are acceptable or not, and the usûl of fiqh, in which the a’râz al-zâtiyya of the evidences is investigated in order to reach the ahkâm with them, this study aims to determine the aspect of the sunnah being mawḍū as it constitutes the common bet of usûl al-hadîth and usûl al-fiqh. In this direction, it is attempted to investigate the nature of mentioning the matters of sunnah through the determination of the means by which the a’râz al-zâtiyya is referred to as mawḍū’ in the literature of both sciences and the place where the a’râz al-zâtiyya is investigated for itself. In the article, after analysing the mawḍū in terms of being a mawḍū in the sciences of usûl al-hadîth and usûl al-fiqh, where the mabâdis are described with the support of the sources on the classification of the sciences, the classification and definitions found in the works are compared in terms of similarities and differences, and the determinations regarding the originality-tebe’iyet connection between the two sciences in the context of senet-text are included. Then, as a result of the analysis of the mawḍüality of the sunnah through these determinations, a discussion was made in order to determine the position of usûl al-hadîth and usûl al-fiqh in the whole in which they take place with their independent existence. Finally, the research resulted in the discovery that usûl al-hadîth and usûl al-fiqh come together on the basis of complementarity by maintaining their separate spheres of existence.

Citation: Sümeyye KARAŞ, “Sünnetin Mevzû Olmaklığı Bakımından Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXII/2, 2024, 197-216

Keywords: Usûl al-Hadîth, Usûl al-Fiqh, Sunnah, Mawḍū, A’râz al-zâtiyya.

* Arş. Gör. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku, MUĞLA sumeyyekaras94h@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7672-1037

Geliş: 08.12. 2024

Yayın: 31.12.2024

I. Giriş

Mevcûdatın tamamıyla alâkadârlığı cihetiyle insanoglunda Âdemiyyetin tahakkuku, eşyanın muhtelif itibârlardan idrâkine yönelen hakikatler olarak ilimlerin inkişâfına dayanmaktadır. Temsil ettiği hakikatiyle her bir ilim, mananın mütekâmilin zuhûra geldiği bütünlüklü yapının vazgeçilmez unsuru olarak aslî bir mevkiye sahiptir. Dolayısıyla bir ilmin mâhiyetinin ihâtası için, onun söz konusu mevkiini tayin etmek üzere bir bütün dâhilinde diğer ilimlerle olan irtibâtının keşfi zarûridir. Bu zarûrete binaen çalışmamızda sünnet bahisleri müşterek zemininde hadis usûlü ve fıkıh usûlü ilimlerinin birbirlerine göre konumlandırılması suretiyle ilimlerin irtibâtının keşfi doğrultusunda bir adım atılmasına çalışılacaktır. Mebâdileriyle alâkası kurularak sünnet bahislerinin mevzû edinilme keyfiyetinin tetkiki neticesinde iki ilmin müstakim varlığının sübut ve devamına dikkat çekilmesiyle makalenin, modern indirgeyici tavırlara mukâbil ulemânın ilim tasavvurunun izhârına katkı sağlaması ümit edilmektedir. İşaret edilen bu hedef ve gâyeye mâtuf olarak, hadis usûlü ve fıkıh usûlünün mebâdilerinin ilimler tasnifi kitâbiyatı üzerinden ortaya konulmasının ardından her iki ilme dair eserlerde sünnet bahislerinin telif ve tertûbinden hareketle aralarındaki itibârî farklara yer verilerek sünnetin mevzûiyetinin keyfiyetine dair muhâkemedede bulunulacak ve nihayetinde ulaşılan tespitlerle ilimlerin birbirleriyle oluşturdukları bütünlük içerisindeki istiklâliyeti gözler önüne serilecektir. Tefekkürümüzün kendisiyle vücûd bulduğu mananın en isabetli bir şekilde tasviri ve intikâlinde istikrar ve devamın temini maksadıyla makalenin üslûbunda, eserlerin ve dolayısıyla ilimlerin lisanının muhâfazası esas tutulmuştur. Ayrıca araştırmada, mebâdileriyle birlikte ilimlerin tasnifine dair mütekâmil ve dakik bir tasavvurun mevcudiyetiyle bilinen müteahhirûn dönemine ait teliflerin tercih edildiğini de belirtmek gerekir.

II. Mebâdileri İtibariyle Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü İlimleri

İslâm tefekkürünün zeminini meydana getiren ilimler, aralarındaki sıkı irtibâtla birlikte kendi içlerinde esaslı bir yapı teşkil etmektedir. Muhtelif mevzûlar veya mevzûların muhtelif itibârlarından mesâilini belirleyen her bir ilim, bu mesâili kendi gâyesi istikâmetinde işlerken sâir ilimlerden istimdâd etmekte, bir taraftan da ulaştığı neticelerle bir başkasına mebâdiini vermektedir. Böyle bir intizam içinde mesâilin bütününden vücûd bulan mâhiyetlerini idrâk için ilimler; tanımı, mevzû'u, mesâili, semeresi, fazileti, nisbeti, vâzî'i, ismi, istimdâdı, Şari'in hükmü, şeklinde mebâdi-i 'aşere olarak kavramlaşan on esas ile tasvir edilmektedir. Bu mebâdiler arasında ilimlerin mesâilinin kendisine nisbetle bir araya getirildiği mevzû ve gâyeleri, kapsam ve sınırlarını tayin suretiyle efrâdını câmi ayyârını mâni şekilde tarifine imkân verdiğinden, ilimlerin mâhiyetlerinin ihâtasında evleviyetli bir konuma sahiptir. Kesretli

mesâili oluşturan kaziiyelerde bahsedilen ahvâlin kendisine râci olduğu vahdeti temsil etmesiyle mevzû, bir ilmin cihet-i vahde-i zâtîyyesini oluştururken bu vahdeti belli bir maksat yönünde sınırlayan gâye de o ilmin cihet-i vahde-i 'araziyyesini teşkil etmekle talebenin istikâmetini muhafazanın yanı sıra sebat ve istikrâra sevk suretiyle hedeflenen melekenin onda tahakkukunu sağlamaktadır.

Cihet-i vahde-i zâtîyye ve cihet-i vahde-i 'araziyye kavramlarından anlaşılacağı üzere mesâilin vahdeti için mevzû esas, gâye ise araz mesâbesinde bulunması dolayısıyla bir ilmi zâtı itibâriyle idrâk için mevzû'unu, onu mevzû'un 'aynında veya nev'inde müşterek olduğu ilimlerden ayırmak için de gâyesini bilmek gerekmektedir. Söz gelimi ilm-i ilâhî olarak bilinen felsefenin mevzû'u da mütakaddim kelâmcılara göre kelâm ilminin mevzû'u da mevcûd iken ikisinin temyizini sağlayan şey, birinin mevcûdu akılların gereğine, diğerinin şer'î kaidelere göre ele almasıdır.¹ Yine insan bedenini mevzû edinen tıp ilmi onu sıhhati cihetinden, mevzû'u cisim olduğundan bir cisim olarak insan bedenini ele alan ilm-i hey'et de onu şeklinin bulunması cihetinden araştırmaktadır.²

Bir ilmin cihet-i vahde-i zâtîyyesini teşkil eden mevzû mâhiyeti itibâriyle o ilimde kendisinin a'râz-ı zâtîyyesinden müteşekkil olan ahvâlinin araştırıldığı şeye tekabül etmektedir. Menşei zât olan araz anlamındaki 'araz-ı zatî, mesâili meydana getiren kaziiyelerde mevzû'a, onun zâtı, zâtının emr-i müsâvîsi veya emr-i e'ammı vasıtasıyla hamledilen kayıt ve vasıftır.³ Söz gelimi insan mevzû'u için idrâkin hamli, zâtı vasıtasıyla; gülmenin hamli, zâtının emr-i müsâvîsi vasıtasıyla⁴ ve cisim olması hasebiyle tahayyüz vasfının hamli de emr-i e'ammı⁵ vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bir de bu a'râz-ı zâtîyyelerin a'râz-ı zâtîyyeleri vardır ki hakîkatte bu a'râz-ı zâtîyyelerin kayıtları olup onlara hamledilebilen dört kısımdan oluşur. Buna göre bir mevzû'un a'râz-ı zâtîyyesini araştırmak, bu a'râzları ya mevzû'un kendisi için ya nev'leri için ya a'râz-ı zâtîyyeleri için ya da a'râz-ı zâtîyyelerinin nev'leri için sabit kılmak şeklinde gerçekleşmektedir.⁶ Tabiat ilminin mevzû'u olan cismin tabiat sahibi olması, nefis sahibi olması, alet olup olmaması gibi hususlar mevzû'un a'râz-ı zâtîyyesine, özel olarak unsurlar, tam olan veya olmayan mürekkebler gibi cisimlerin halleri de mevzû'un nev'lerine hamledilen a'râz-ı zâtîyyelere misâl verilebilir.⁷

¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1405), 2/132.

² Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfü ıstîlâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 1/11.

³ Tehânevî, *Keşşâf*, 1/7.

⁴ Sa'düddîn Taftazânî, *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 49.

⁵ Tehânevî, *Keşşâf*, 8.

⁶ Tehânevî, *Keşşâf*, 1/7.

⁷ Tehânevî, *Keşşâf*, 1/7-8.

Binâen aleyh, 'هو علم يعرف به حال الراوي والمروي من حيث القبول والرد'⁸ şeklindeki tarifinden de anlaşılacağı üzere mebâdîni tabakât, cerh ve tadil gibi ilimlerden⁹ alan hadis usûlünde ahvâli, başka bir ifadeyle a'râz-ı zâtîyyesi araştırılan şeyler olarak râvî ve rivâyeti, bu ilmin mevzû'unu meydana getirmek suretiyle onun cihet-i vahde-i zâtîyyesini teşkil etmektedir. Yine tanıma haysiyet kaydıyla ilâve edilen kabul ve reddin, daha açık bir tabirle makbûl ve merdûdun bilgisine ulaşmak itibârı da usûl-i hadîsin gâyesine tekâbüliyle onun cihet-i vahde-i 'araziyyesini meydana getirmektedir. Râvî ve rivâyetinin gerek doğrudan kendisi gerekse onların emr-i müsâvîsi veya emr-i e'ammı mevziindeki durumlara hamledilen vasıflar olarak hadis usûlünün a'râz-ı zâtîyyeleri, sözgelemi sahîh hadîsin makbûliyeti, sahâbenin adâleti, râvînin kizbinin reddi gerektirmesi, cerh edilen râvînin rivâyetinin reddedildiği, sikanın ziyâdesinin makbûliyeti, haber verilenin durumunun haber verenin durumunun fer'î konumunda bulunduğu vs. mesâilde müşâhede edilebilir. Bu misâllerde râvî veya rivâyetinin doğrudan kendisi veya ona müsâvî bir kavram üzerinden ya da sonuncusunda olduğu gibi râvî veya rivâyetinin fer' konumunda bulunduğu bir üst siyâktan bahsedilmektedir. Yine a'râz-ı zâtîyyenin araştırılması, bu misâller arasından sahîh hadîsin makbûliyeti gibi bazılarında mevzû'un kendisi; sikanın ziyâdesinin makbûliyeti gibi bazılarında mevzû'un nev'î; cerh edilen râvînin rivâyetinin reddedilmesi gibi bazılarında mevzû'un a'râz-ı zâtîyyesi içtin yapılmaktadır.

Benzer şekilde 'علم يعرف به أحوال الأدلة والأحكام الشرعيتين من حيث إن لها دخلا في إثبات' Benzer şekilde 'علم يعرف به أحوال الأدلة والأحكام الشرعيتين من حيث إن لها دخلا في إثبات'¹⁰ tarifinde görüldüğü üzere mebâdîni¹¹ 'ulûm-ı Arabiyye, usûl-i kelâm ve diğere şer'î ilimlerle birlikte¹² aklî ilimlerden¹³ alan fıkıh usûlünde edille ve ahkâm, ahvâli yani a'râz-ı zâtîyyesi araştırılan şeyler olarak bu ilmin mevzû'unu teşkil etmek suretiyle onun cihet-i vahde-i zâtîyyesini meydana getirmektedir. Tanıma haysiyet kaydıyla eklenen ikincinin birinciyle isbâtı hususunda dahli bulunması itibârı da usûl-i fıkıhın ma'rifetü'l-ahkâm şeklinde tayin olunan gâyesine karşılık gelmek suretiyle onun cihet-i vahde-i 'araziyyesini izhâr etmektedir. Edille ve ahkâmın gerek doğrudan kendisi gerek emr-i

⁸ Hâmid b. Yusuf Bandırmavî, 'Ukûd'd-dürer fi hudûdi 'ilmi'l-eser (Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 01699), 22a.

⁹ Abdülhak b. Seyfeddîn ed-Dihlevî, *Mukaddimetün fi usûli'l-hadîs* (Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 45; Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâci'l-müzheb fi mustalahi'l-hadîs li'l-Cürçânî* (Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1350), 4.

¹⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), 13.

¹¹ Mebâdî ve mebâdîin mevzû ile irtibâtına dair tafsilât için bkz. Murat Şimşek, "Mevzû-Mebâdî-Mesâil-Gâye Bağlamında Fıkıh ve Usûlü", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33 (2012), 64-66.

¹² Tehânevî, *Keşşâf*, 38; Sâmi Arslan, *Molla Lutfî'nin İlimlerin Tertîbine Dâir er-Risâle fi'l-'ulûmi's-şer'iyye ve'l-'Arabiyye Adlı Eseri ve Haşiyesi: Metin-Tercüme-Değerlendirme* (İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2012), 75.

¹³ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/163.

müsâvîsi veya emr-i e'ammı mevziindeki durumlara hamledilen vasıflar olarak fıkıh usûlünün a'râz-ı zâtîyyesi, söz gelimi *Kitâb*'ın hükmü kat'î şekilde ispatı, ibadetlerin haber-i vâhidle sübûtu, bir kişinin rivâyet ettiği haberin zann-ı gâlib ifade ettiği, 'âmmın hükümde kat'ılığı gerektirdiği, vav harfinin tertibe delâlet etmediği vs mesâilde müşâhede edilebilir. Bu misâllerde edille veya ahkâmın doğrudan kendisi veya onlara müsâvî bir kavram üzerinden ya da sonucusunda olduğu gibi edille ve ahkâmın fer' konumunda bulunduğu bir üst siyaktan bahsedilmektedir. Yine a'râz-ı zâtîyyenin araştırılması, bu misâller arasından *Kitâb*'ın hükmü kat'î şekilde ispatı gibi bazılarında mevzû'un kendisi; ibadetlerin haber-i vâhidle sübûtu gibi bazılarında mevzû'un nev'i; bir kişinin rivâyet ettiği haberin zann-ı gâlib ifade etmesi gibi bazılarında mevzû'un a'râz-ı zâtîyyesi için yapılmaktadır.

III. Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü İlimlerinde Sünnetin Mevzû'iyeti

Mebâdî-i 'aşere hususunda bahsedildiği şekliyle mesâile akseden yönüyle mevzû ve gâyeleri üzerinden cihet-i vahde-i zâtîyye ve cihet-i vahde-i 'araziyyeleri tespit edilen hadis ve fıkıh usûlü ilimleri arasında bir kısım müştereklikler bulunmaktadır. Buna göre râvî ve rivâyetini mevzû edinen hadis usûlü ile edille ve ahkâmı mevzû edinen fıkıh usûlü, bir râvînin rivâyeti üzerinden hükümlere delil kılınması cihetiyle hadisler veya mütesâhil¹⁴ bir ifadeyle sünnet bahisleri zemininde birleşmektedir. Birincisinin, râvî ve rivâyeti hususiyetinde makbûl ve merdûdunu bilmek üzere; ikincisinin, deliller kapsamında hükümlere kaynaklığı yönüyle ele aldığı sünnet bahisleri, birinde mevzû'un kendisine diğeri ise bir ferdine tekâbül etmektedir. Sözgelimi sayıları tevâtür derecesine ulaşmamış râvîler tarafından rivâyet edilen âhâd hadisin sıhhati ve makbûliyeti ile yine aynı hadisin hükmünü zannî olarak ispat etmesi, mevzûları aynı mahmulleri farklı iki kazıyye olarak biri hadis usûlünün diğeri fıkıh usûlünün mesâiline dâhildir. Âhâd hadis, râvî ve rivâyeti dolayısıyla doğrudan sünnet kapsamında bulunması sebebiyle hadis usûlünün mevzû'unun kendisine, ahkâmı ispat cihetinden *Kitâb*, icma ve kıyas gibi kısımlarından biri olarak edille altında ele alınması sebebiyle fıkıh usûlünün mevzû'unun bir ferdine ta'alluk etmektedir.

İki ilim arasında mevzû-mevzû'un ferdi nokta-i nazarından tasvir edilen bu müşterek zeminde yer alan mesâilde mevzû'un ahvâlinin diğeri bir ifadeyle a'râz-ı zâtîyyesinin, kendisi için araştırıldığı mevzû'un 'aynına, mevzû'un

¹⁴ Burada, hadisin senet ve metnin bütününe isim olarak verilmesinin yanı sıra hadis-senet ikilisinde hadisin sırf metin anlamında kullanıldığı dikkate alınarak ihtilâftan kaçınmak için sünnet tabiri tercih edilmiştir. Hadis usûlü ile fıkıh usûlü mesâilini bir araya getirdiği risâlesinde Molla Yegân'ın (v. 865/1461) hadislerin taksiminde maksım olarak sünnet ifadesini kullanması, yine muhaddisünun hadis taksimine yer verirken 'وقسموا الحديث وهو السنة أيضا إلى مختصر ومستقصى' diyerek hadis ile sünneti kastettiğini belirtmesi bu tercihin meşrûiyetine misal olarak getirilebilir. bkz. Molla Yegân, *Risâle fi usûli'l-hadîs* (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 332632), 43b-44b.

nev'ine, mevzû'un a'râz-ı zâtiyyesine veya mevzû'un a'râz-ı zâtiyyesinin nev'lerine ta'alluk etmesi türünden ihtilâflar, iki ilmin mesâilinin tefrîkîni sağ-larken aynı zamanda onlarda bi'z-zât maksûd olan ile tebe'î olanın tespitini de mümkün kılmaktadır. İki ilmin birbirlerine nisbeten istiklâliyetini ortaya ko-yacak böyle bir tespit için hadis usûlü ve fıkıh usûlü eserlerinin iç bütünlükleri dikkate alınarak aralarındaki müşterek mesâilin bahsinde evvelen bi'z-zât amaçlanan ile sâniyen ve bi'l-vâsita yer verilen hususların temyizine çalışıl-açaktır.

1. Taksîmler

Bir ilmin mesâilinin tam ve net bir şekilde tasavvuru için öncelikle onun mesâili tasnifini bilmek gerektiğinden burada ilk olarak hadis usûlü ve fıkıh usûlü ilimlerinin hadis taksîmlerini tahlil etmek isabetli görünmektedir. Hadis usûlü eserlerinde taksîmlerin yapısı ve kısımlarından bahsedilme keyfiyeti in-celendiğinde sahîh-hasen-zayıf şeklindeki üçlü tasnîfin merkezî bir konumda olduğu fark edillir. Tasnîfin merkezîyeti, eserlerin bazısında kısımların tak-dim-tehirinde ve bazısında tafsilâtın bu kısımlara tevzi'inde müşâhede edildiği gibi bunların ehl-i hadis¹⁵ indindeki aslîliğine dair müelliflerin ifadelerinden de anlaşılmalıdır. Diğer taraftan hadisin sair kısımlarının sahîh, hasen veya zayıfa ircâ edilmesine mukâbil mütevâtire ise bunlardan ayrı müstakil bahis-lerde ihtisâren yer verilmesi dikkat çekmektedir.

Hadis usûlü mesâilini altı bâba ayırdığı *Riyâzu'l-ehzâr* adlı eserinde Şehâbeddîn Sivâsî (v. 860/1456), mukaddimesinin ardından ilk sırada merâtîbü'l-hadis ismiyle hadislerin sahîh, hasen ve zayıf olarak tasnifine yer vermiştir. Devamında bir hadise sahîh, hasen veya zayıf denildiğinde bundan anlaşılması gereken manayı beyândan sonra hadisin tanımını yapan Sivâsî, bu üç kısmın tariflerine geçmeden önce sahîh, hasen ve zayıfın, hadisin usûlünü; mûsned, muttasıl, merfû', mevkûf, maktû', mürsel, meşhûr, garîb, azîz, mevzû', mu'allel, maktûb, münker, şâzz, müstetir, mu'dal, müdelles, müdrec, muhtasar, mensûh ve muzdaribin ise hadisin furû'unu meydana getirdiğini ifade etmiştir. Hadislerin nev'lerini usûl ve furû' olarak ayırıp usûlün sahîh, hasen ve zayıftan teşekkülünü esas tutan müellif, furû' saydığı kısımlar ara-sında mütevâtire yer vermeyip onu sahîhin altında ele almıştır.¹⁶

Benzer şekilde Dihlevî (v. 1052/1642) *Mukaddime fi usûli'l-hadis* adlı ese-rinde hadisin merfû', mevkûf, maktû', muttasıl, munkatî', mu'allak, mürsel, mu'dal, müdelles, müdrec, muzdarib, mu'an'an, mûsned, şâzz, merdûd,

¹⁵ Makalede hadis usûlü alimleri ve fıkıh usûlü alimleri için İbnü'l-Firkâh'ın kullanımına istinâden ehl-i hadis ve ehl-i usûl tabirleri kullanılacaktır. bkz. İbnü'l-Firkâh el-Fezârî, *Şerhu'l-Varakat fi usûli'l-fikh* (Kuveyt: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997).

¹⁶ Şehâbeddîn Sivâsî, *Riyâzu'l-ehzâr fi cilâi'l-ebâr fi usûli'l-hadis* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 728), 6b.

mahfûz, münker, ma'rûf, mu'allel, şâhid, mütâbi' kısımlarına dair açıklamalarının devamında açtığı fasılda hadisin bu aksâmının aslının sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere üç kısım olduğunu belirterek sairlerinin bu üçü kapsamında bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷ Ardından râvînin halleri ve ta'n vecihlerini ele alan Dihlevî, mütevâtire râvîyle ilgili hususların nihayetinde rivâyet edenlerin sayısı cihetinden sahîh hadisin kısımları dâhilinde garîb, azîz, müstefiz/meşhûrdan sonra bir cümle ile değinmekle yetinmiştir.¹⁸

Yine usûl-i hadîs mesâilini dört bölümde bir araya getirdiği *ed-Dibâcî'l-müzheb* adlı eserinde Seyyid Şerif Cürçânî (v. 816/1413), hadislerin aksâmı ve envâ'ına dair ilk bâbta alt kısımlarıyla beraber sahîh, hasen ve zayıfı üç ayrı fasılda ele aldıktan sonra bunların müşterek olduğu şeyler ve sadece zayıfa has olanlar şeklinde iki mesele açarak müsned, muttasıl, merfû', mu'an'an, mu'allak, munkatî', mürsel, müdrec, meşhûr, garîb, azîz, musahhaf, müselsel, mevkûf, maktû', mu'dal, şâzz, münker, mu'allel, müdelles, muzdarib, maktûb ve mevzû' hadisi bu ikisine dâhil etmiştir.¹⁹ Cürçânî, mütevâtire ise hadîs usûlüne dair bazı asılların ve ıstılahların beyânına tahsis ettiği mukaddime bölümünde yer vermiştir.²⁰

el-Muhtasar fî 'ilmi'l-eser adlı eserinde Kâfiyeci (879/1474) de usûl-i hadîsin ıstılahâtına ve bu ilmin fâide ve mevzû'una dair tahlillerde bulunduğu mukaddimenin akabindeki birinci bâbta sahîhin tarifinden sonra onu yedi farklı dereceye ayırıp 'فهذه من الأمهات' tabiriyle bunların hadislerin ana kısımlarından olduğunu ifade etmiştir. Aynı bâbta hasen ve zayıfla birlikte müsned, muttasıl, merfû', meşhûr/müstefiz, garîb, azîz, şâzz, müstetîr, münker, müselsel, mu'an'an, mürsel, mu'allak, maktû', munkatî', mu'dal, müdelles, mu'allel, muhtasar, maktûb, nâsih, mensûh, muzdarib, şâhid, mütâba', mevkûf, müdrec, musahhaf, muharref ve mevzû' hadise yer veren Kâfiyeci, mütevâtir ve haber-i vâhid taksimine ise sahîhin yedi derecesinin, hadisin ana kısımlarından olduğuna delâlet etmesi için değinmiştir.²¹

Mukaddime ve hâtimededen hariç üç bölümden teşekkül eden *Netîcetü'n-nazar fî 'ilmi'l-eser* adlı eserinde İbn Himmât ed-Dımeşkî (v. 1175/1761) ise bunların birincisinde hadisin mütevâtir ve âhâd taksimine meşhûr, azîz ve garîb ile birlikte yer verirken ikincisinde müdebbec, müselsel, müttefik, müfterik, mü'telif, muhtelif, müştebih-maktûb, müteşâbih hadisi, üçüncüsünde de merfû', mevkûf, maktû', müsned, makbûl, merdûd, sahîh li-zâtihî, hasen li-zâtihî, muttasıl, mütâbi', şâhid, zayıf-mevzû', mu'allak, mürsel, munkatî',

¹⁷ Dihlevî, *Mukaddime*, 58.

¹⁸ Dihlevî, *Mukaddime*, 85.

¹⁹ bkz. Seyyid Şerif Cürçânî, *ed-Dibâcî'l-müzheb fî mustalahi'l-hadîs* (Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1350), 15-48.

²⁰ Cürçânî, *ed-Dibâcî'l-müzheb*, 8.

²¹ Muhyiddin Kâfiyeci, *el-Muhtasar fî 'ilmi'l-eser* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 324305), 34b-48a.

mu‘dal, müdelles, merdûd, muzdarib, musahhaf, muharref, mestûr, nâsîh, mensûh, muhkem hadisi râvî ve rivâyet irtibâtlarını kurarak ele almıştır. İbn Himmât’ın üçüncü bölümde merfû‘, mevkûf ve maktû‘u zikrettikten sonra ‘إن كلا من المرفوع والموقوف والمقطوع إما صحيح لذاته أو لغيره وإما حسن كذلك وإما ضعيف موضوع أو كذا من المرفوع والموقوف والمقطوع إما صحيح لذاته أو لغيره وإما حسن كذلك وإما ضعيف موضوع أو كذا من المرفوع والموقوف والمقطوع’²² ifadesiyle her birinin de ya sahîh li-zâtihî, sahîh li-gayrihî, hasen li-zâtihî, hasen li-gayrihî, zayıf mevzû veya zayıf gayr-i mevzû kısımlarına rücûunu ve bunların dahi asıl merciinin makbûl ve merdûd olduğunu belirtmiştir. Makbûl ve merdûda ulaşmanın usûl-i hadîsin gâyesini teşkil ettiği bilindiğine göre onun, mezkûr ifadesiyle bu ilimdeki esas kısımların sahîh li-zâtihî, sahîh li-gayrihî, hasen li-zâtihî, hasen li-gayrihî, zayıf mevzû ve zayıf gayr-ı mevzû’dan müteşekkil olduğuna işarette bulunduğu anlaşılmaktadır. Müellifin sahîh-hasen-zayıf merkezli bu tanımı esas tutması do-layısıyla eserin telifinde mütevâtir-âhâd ayrımını takdiminin, ona öncelikli bir değer atfetmekten ziyade *ed-Dîbâcü’l-müzheb*’in tertibinde görüldüğü üzere asıl kısımlara mukaddime kılması kabilinden olduğu söylenilebilir.

Sahîh, hasen ve zayıfın hadis usûlündeki asliyeti, istılahları alfabetik sırayla ele aldığı ‘*Ukûdü’d-dürer fi hudûdi ‘ilmi’l-eser*’ adlı telifinde Hâmid el-Bandır-mavî’nin (v. 1172/1758) hadis kavramını tarihten sonra ehl-i hadîs inde onun sahîh, hasen ve sakîm şeklinde üç kısma ayrıldığını belirterek²³ taksîmi bu ilme hasretmesinden de anlaşılabilir. Bu asliyeti ayrıca Irâkî’nin (v. 806/1404) *Elfiyye*’sinden aktardığı ‘وأهل هذا الشأن قسموا السنن إلى صحيح وضعيف وحسن’ nazmıyla da destekleyen Bandır-mavî mütevâtir hususunda, talebesi olduğu İbn Himmât’ın yanı sıra Şenşûrî (v. 999/1591) ve Seyyid Şerîf’in tariflerini ser-detmekle²⁴ yetinmiştir.

Buraya kadar zikredilen eserlerde görüldüğü üzere hadis usûlünde mesâilin bir bütün hâlinde kendisine nispetle tasavvur edildiği zemin olarak sahîh-ha-sen-zayıf taksîmi, alenen merkezî bir konuma sahipken mütevâtir-âhâd taksîmi ise bu ilmin mesâiline giriş kabilinden tâlî bir mevkide tutulmaktadır.

Bu aşamada hadis usûlünün mâhiyetini mebâdileri üzerinden tahlil ettiği *Şerhu’d-Dîbâcü’l-müzheb*’te Molla Hanefî’nin (v. 900/1494) mütevâtire dair ‘اعلم أن أهل الحديث لا يذكرون شروط المتواتر ولم يفضلوها قال الشيخ لأنه على هذه الكيفية ليس من مباحث علم الإسناد لأنه يبحث فيه عن صحة الحديث وضعفه ليعمل به يترك من حيث صفات الرجال وصيغ الأداء والمتواتر لا يبحث عن رجاله بل يجب العمل به من غير بحث’²⁵ ifadeleri, onun bu

²² İbn Himmât, *Netîcetü’n-nazar fi ‘ilmi’l-eser* (Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 127559), 38-b.

²³ Bandır-mavî, ‘*Ukûdü’d-dürer* (Mikrofilm, 01699), 12a.

²⁴ Bandır-mavî, ‘*Ukûdü’d-dürer* (Mikrofilm, 01699), 22a-22b.

²⁵ Molla Hanefî, *Şerhu’d-Dîbâcü’l-müzheb*, 10.

ilimdeki konumunun tespiti bakımından önem arz etmektedir. Molla Hanefî'nin ifadesine göre ehl-i hadîs tarafından tevâtürün şartları ve buna dair tafsilâta yer verilmemesi, doğrudan ameli gerektirmesiyle râvîlerinin araştırmaya konu edilmediği mütevâtirin, râvîlerin sıfatları ve rivâyet lafızları üzerinden hadisin sıhhat ve zaafının araştırıldığı hadis usûlü ilminin mebahisine dâhil olmamasına dayanmaktadır. Dolayısıyla eserlerde sair kısımların aksine mütevâtirin veya mütevâtir-âhâd ayırımının tâlî seviyede tutulması, sahîh-hasen-zayıf taksîminin ehl-i hadîs indindeki değeriyle beraber düşünüldüğünde sünnetin mevzû olma keyfiyetinin ilmî tavırdaki belirleyiciliği ortaya çıkmaktadır.

Dikkat edildiğinde doğrudan râvî ve rivâyetinde aranan şartlar üzerinden tespit edilen sahîh, hasen ve zayıf hadisler, makbûl ve merdûdun bilgisine ulaşmak cihetiyle râvî ve rivâyetin araştırıldığı hadis usûlü ilminde mevzû'un 'aynına, bunlara ircâ edilen saîr kısımlar mevzû'un nev'ine, râvî esaslı olmayan mütevâtir hadis de mevzû'un a'râz-ı zâtiyyesine tekâbül etmektedir. Buradan hareketle sahîh-hasen-zayıf taksîminin, hadis usûlünün bi'z-zât; mütevâtir-âhâd taksîminin de bi'l-'araz mevzû'unu teşkil ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Fıkıh usûlü eserlerinin sünnet bölümünde hadislerin taksîmi ve kısımlarından bahsedilme keyfiyetine gelince burada hadislerin ittisâl ve inkitâ' olmak üzere iki ayrı îtibârdan tasnîfe tabi tutularak bunlardan birincisinde mütevâtir-meşhûr-haber-i vâhid veya mütevâtir-âhâdın, ikincisinde ise hadis usûlündekinden farklı bir muhtevâ gözetilmek suretiyle munkatı' hadisin ve alt türlerinin esas alındığı müşâhede edilmektedir. Diğer taraftan hadis usûlünde merkezi konumdaki sahîh-hasen-zayıf taksîminin bu eserlerde ismen dahi olsa bulunmadığı dikkat çekmektedir.

Sünnetin aksâmını ittisâlin keyfiyeti, inkitâ', mahall-i haberin beyânı, nefsül-haberin beyânı şeklinde dört başlık altında ele aldığı Hanefî usûlüne dair *Menâru'l-envâr* adlı eserinde Ebu'l-Berekât en-Nesefî (v. 710/1310) ittisâli, kâmilen gerçekleşmesi, sûreten şüphenin bulunması, sûreten ve manen şüphenin bulunması olmak üzere üç ayrı kısımda mütâlaa ederek mütevâtir, meşhûr ve haber-i vâhid taksîmini bu zemine yerleştirmiştir. Devamında haber-i vâhidle amel edilebilecek durumların keyfiyetini, râvînin fıkıhı, içtihadı öne geçmesi, adâleti gibi muhtelif halleri bağlamında kıyasa muvafık olup olmasını da dikkate alarak değerlendiren Nesefî, râvîde bulunması gereken şartları zikrettikten sonra inkitâ' konusuna geçmiştir. Nesefî, inkitâ' zâhir ve bâtın olarak iki nev'e ayırıp zâhir inkitâ'ın mürsele karşılık geldiğini belirterek sahâbeden, ikinci, üçüncü nesilden veya sonrasında rivâyet edilmesine göre makbûliyetine değinmiş, ardından nakledendeki noksanlık, nassa muhâlefet, sahâbe imamlarının amel etmemesi hususlarını bâtını inkitâ'ın vücûduna gerekçe olarak göstermiştir. Haberin mahalli bakımından sünneti, konusu Allah hakkı olanlar ve konusu kul hakkı olanlar şeklinde iki kısımda mütâlaa eden

müellif, son olarak sıdkı bilinen, kizbi bilinen, sıdk ve kizbe eşit seviyede ihtimâli bulunan ve bu iki ihtimâlden birinin râcih olduğu şeklindeki dört kısımıyla nefsü'l-haberî beyân etmiştir.²⁶ Sünnetin tasnîfine dair *Menâru'l-envâr*'daki mezkûr yapının, aynı muhtevâ ile *et-Tavzîh li-metni't-Tenkîh fi usûli'l-fikh*, *Mirkâtü'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl* ve *Mecâmi'u'l-hakâik* eserlerinde de korunduğu görülmektedir.

Müteahhir Şâfi usûlünün büyük ölçüde kendisine bina edildiği *el-Varakât* metninde İmâmü'l-Harameyn Cüveynî (v. 478/1085) usûl-i fikhın bâblarını, kelâm, emir, nehiy, 'âmm, hâss, mücmel, mübeyyen, zâhir, müevvel, ef'âl, akvâl, nâsih, mensûh, icmâ, ahbâr, kıyâs, hazr, ibâhâ, tertibü'l-edille, sıfâtü'l-müftî ve'l-müstefî, ahkâmü'l-müctehidîn şeklinde sıralayıp ahbâr başlığı altında haberin tanımının ardından ilmi gerektirdiğinin ifadesiyle mütevâtirin tarifine ve kısaca şartlarına yer verdikten sonra ilmi değil ameli gerektirdiğini belirterek âhâd tanımlayıp onu isnâdın muttasıl olup olmamasına göre mürsel ve müsned kısımlarına ayırmıştır. Dört delili esas alarak telif ettiği *Muhtasarü 'ilmi usûli'l-fikh* adlı eserinde Suyûtî (v. 911/1505) Cüveynî'ninkine benzer şekilde *Kitâb*'a dair bahislerin ardından sünneti mütevâtir, âhâd ve mürsel kısımlarıyla birlikte ele almıştır. Yine dört delil esaslı tasnîfiyle Tâceddîn es-Sübki (v. 771/1370) de *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserinde müstefzin ilâvesiyle sünnetin mütevâtir, haber-i vâhid ve mürsel kısımlarına yer vermiştir. Fahreddîn Râzî (v. 606/1210) ve onun iki talebesi Tâceddîn el-Urmevî (v. 653/1255) ve Sirâceddîn el-Urmevî'nin (v. 682/1283) izinden telif ettiği *Minhâcü'l-vusûl* adlı eserinde Beyzâvî (v. 685/1286) sünnet bahisleri altında ahbârı, sıdkı bilinen, kizbi bilinen ve sıdkına dair zann-ı gâlib bulunan olmak üzere üç fasılda ele alıp birincisinde yedi tür haberin sonuncusu olarak mütevâtire yer verirken üçüncüsünün haber-i vâhîde tekâbül ettiğini belirtmiş ve haber-i vâhidin hücciyeti, râvîleri ve rivâyetine dair muhtelif hususlarla birlikte mürsele de burada değinmiştir.

Hanefî ve Şâfi usûlüne dair zikri geçen eserlerde sünnetin nev'lerine yönelik ilk taksîmin, birincilerde mütevâtir-meşhûr-haber-i vâhid, ikincilerde daha ziyade mütevâtir-âhâd şeklinde haberin ilmi gerektirip gerektirmemesi cihetinden yapıldığı görülmektedir. Ardından Hanefî usûlcülerin zâhirî inkitâ adı altında seneddeki herhangi bir düşmenin dâhil edileceği bir muhtevâyla mürsel hadise ve râvîdeki noksanlık, nassa muâraza ve sahâbe imamlarının terki gibi durumlardan kaynaklı bâtinî inkitâ'a yer verirken diğerlerinin âhâd haberin kapsamında müsnedin mukâbili olarak mürsele yer verdikleri görülmektedir. Eserlerde sıdkı veya kizbinin bilinmesi, konusunun Allah veya kul hakkı olması cihetlerinden yapılan ayrımlar, hadislerin mâhiyetlerinin veya mahal-

²⁶ Ebu'l-Berekât Nesefî, *Menâru'l-envâr fi 'ilmi'l-usûl* (Dersâdet: Matbaa-yı Ahmed Kamil, 1326), 16-18.

lerinin tespitine dair olup kavramsal olarak birer hadis nev'ine tekâbül etmediğinden buradaki bahsimiz haricindedir.²⁷

Aslen âhâd fer'an mütevâtir sayılması cihetiyle meşhûr hadisin dâhil edilip edilmemesi arasında muhtevâ bakımından farkın bulunmadığı mütevâtir-meşhûr-haber-i vâhid ve mütevâtir-âhâd taksiminin eserlerde ilk sıraya konulup hakkında tafsilâta yer verildiği dikkate alındığında, onun usûl-i fıkıhta öncelikli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Ardından Şâfi usûlünde doğrudan âhâdın altında müsnedin mukâbili olarak, Hanefî usûlünde ise ittisâlin bulunduğu mütevâtir-meşhûr-haber-i vâhid taksimine karşılık inkitâ'ın bulunması îtibârından bâtinî inkitâ'ın mukâbili olarak mürsele yer verilmesinden hareketle gerek birinci taksimin alt türünü meydana getirmekle gerekse onun karşısında müstakil varlığıyla mürselin fıkıh usûlündeki merkezî konumu dikkat çekmektedir.

Hanefî ve Şâfi fıkıh usûllerinde hadislerin mütevâtir-meşhûr-haber-i vâhid veya mütevâtir-âhâd kısımlarına ayrılmasının ilim ifade edip etmemesine îtibârla ve diğer taraftan Hanefî usûlündeki taksime göre muttasıl-mürsel kısımlarına veya Şâfi usûlündeki taksime göre müsned-mürsel kısımlarına ayrılmasının da rivâyet zincirinin başından sonuna kadar herhangi bir düşmenin bulunup bulunmamasına îtibârla olduğu dikkate alındığında bu ikisinin merkeziliğinin, sünnetin fıkıh usûlündeki mevzû iyetine ta'alluk ettiğinin farkına varılmaktadır. Zira kendisiyle ahkâma ulaşılması cihetinden icmâlî bir delil olarak sünnetin fıkıh usûlündeki mesâili, hükmün zeminini meydana getiren ilim ve zannın tespiti doğrultusunda şekillendiğinden hadislerin ilim ifade edip etmemesi îtibârıyla mütevâtir-âhâd (veya mütevâtir-meşhûr-haber-i vâhid) taksiminin öncelik taşıması tabii bir durumdur. Keza zan ifade etmesinin, sübûtundan kaynaklanması cihetiyle haber-i vâhidin bize ulaşma keyfiyetinin bilinmesi gerektiğinden mürsel hadis, senetteki inkitâ'ın makbûl ve merdûd olanının tefrikine yetecek şekilde umûmî anlamıyla fıkıh usûlü mesâili arasına girmiştir. *Varakât* şerhinde İbn Firkâh el-Fezârî'nin (v. 690/1291) hadis usûlündeki birden fazla kısmın fıkıh usûlünde müsned ve mürsel kısımlarına ircâ edilmesinin ve mürsele inkitâ' nev'lerini kapsayacak umûmî bir muh-

²⁷ Bununla birlikte söz konusu ayrımlarda hadis usûlünden farklı kılan yönüyle fıkıh usûlünün cihet-i vahdesine dair îmâlar bulunduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

²⁸ Sadrüşşeria'nın (v. 747/1346) Tenkîhu'l-usûl'üne yönelik ihtisarında Ebû Naîm Hâdimî (v. 1105/1694) sünnet bahsinde mukaddem olanın, hucuyetinin kendisine dayandığı kadarıyla ittisâle dair meselelerin beyânı olduğunu ifade etmiştir. Hanefî usûlünde ittisâl bakımından hadisin mütevâtir, meşhûr ve haber-i vâhid kısımlarına ayrıldığı dikkate alındığında onun bu ifadesi, söz konusu taksimin öncelikli olduğuna dair kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. bkz. Ebû Nâ'im Ahmed Hâdimî, *Telhisü'l-Tenkîh fi usûli'l-fikh* [Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, 117714], 30.

tevâ kazandırılmasının fıkıh usûlü cihetinden bir nakîsa olmayıp bilakis gâyesine uygun bir tavır olduğunu vurgulaması,²⁹ bu tespiti destekleyici niteliktedir. Diğer taraftan hadislerin makbûl ve merdûdunu bilmek için doğrudan râvî ve rivâyeti esas alan sahîh-hasen-zayıf ayırımına fıkıh usûlü eserlerinde yer verilmemesinin de hükme ulaşmada dahlinin bulunmaması sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Dikkat edilirse, hadislerin ilim ifade edip etmemesi üzerinden vücûda gelen mütevâtir, meşhûr ve haber-i vâhid, kendisiyle hükme ulaşılması cihetinden delillerin araştırıldığı fıkıh usûlü ilminde mevzû'un 'aynına ve haber-i vâhidin alt kısmına dâhil edilebilmesi bakımından mürsel hadis, husûsî muhtevâsıyla mevzû'un nevî'ne tekâbül ederken, sahîh, hasen ve zayıf kısımlarının bu ilmin mevzû'una ta'alluku bulunmamaktadır.

Hadis usûlü ve fıkıh usûlü birlikte düşünüldüğünde mütevâtir veya âhâdın bahse konu edilmesi, birincisinde a'râz-ı zâtıyyeyi mevzû'un a'râz-ı zâtıyyesine hamletmek, ikincisinde ise a'râz-ı zâtıyyeyi, mevzû'un 'aynına hamletmek anlamına gelmekteyken mürselin konu edilmesi her iki ilimde de a'râz-ı zâtıyye-nin mevzû'un nevî'ne hamlini ifade etmektedir.

Netice olarak, mevzû'un a'râz-ı zâtıyyesine karşılık gelmesi nedeniyle mütevâtir-âhâd taksîminin, hadis usûlünün bi'l-'araz; 'aynına karşılık gelmesi nedeniyle fıkıh usûlünün bi'z-zât mevzû'unu teşkil ettiği, yine mevzû'un nevî'ne karşılık gelmesi cihetiyle mürselin, muhtelif muhtevâlarıyla her iki ilmin bi'z-zât mevzû'unu meydana getirdiği tespit edilmektedir.

2. Tarifler

İlimlerin mâhiyetinin kavranması ve birbirleriyle irtibâtının keşfi için mesâilin bir bütün olarak ihâtasına zemin sağlayan taksîmlerin idrâkine ilâveten, mesâile mevzû teşkil eden istilahların tasavvuruna imkân vermesi yönüyle tariflere vukûfiyetin lüzûmu bilindiğinden hadis usûlü ve fıkıh usûlü ilimlerinde yer alan tariflerin tahlîli yerinde olacaktır. Sünnetin hadis usûlünde mevzû'un 'aynına, fıkıh usûlünde mevzû'un bir ferdine karşılık gelmesi dolayısıyla mukayese için fıkıh usûlündeki istilahların tayin ettiği müşterek zeminin esas alınması uygun görünmektedir. Bu kabilden olmak üzere iki ilmin müşterek istilahları arasında yer alan mütevâtirin tariflerinde aynı muhtevânın lafız farklılıklarıyla ifadesinden hareketle hadis usûlü ve fıkıh usûlü arasında mütevâtire yönelik îtibârî bir ihtilâf bulunduğunu iddia etmek mümkündür.

Hadis usûlüne dair *ed-Dibâcî'l-müzheb* adlı eserinin mukaddimesinde Seyyid Şerif Cürçânî, hadis, sened, isnâd, âhâd, müstefiz istilahlarıyla birlikte yer verdiği mütevâtiri 'الكذب' ³⁰ ما بلغت رواته في الكثرة مبلغا أحالت العادة تواطؤهم على الكذب şeklinde tanımlarken *Netîcetü'n-nazar*'da İbn Himmât ' ما رواه مما يستند إلى محسوس كثير ' "

²⁹ İbnü'l-Firkâh el-Fezârî, *Şerhu'l-Varakât fi usûli'l-fıkh*, 295-297.

³⁰ Cürçânî, *ed-Dibâcî'l-müzheb*, 8.

الكذب تحيل العادة تواطؤهم على الكذب³¹ ifadesiyle tarif etmekte, *Mukaddime fî mustalahi'l-hadîs*'te Dihlevî 'الكذب على العادة تواطؤهم على الكذب' وهو متواتر إن بلغت رواته مبلغا³², *Riyâzü'l-ehzâr fî cilâi'l-ebzâr*'da Sivâsî 'أحاله العادة تواطؤهم على الكذب' gelecek şekilde tanım sûretine yakın bir üslupla açıklamaktadır. *el-Muhtasar fî 'ilmi'l-eser*'de Kâfiyeci'nin ise lafzen bu dördünden farklılaşarak 'خبر جماعة يفيد بنفسه العلم بصدقه³⁴ şeklindeki tarifi dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan Hanefî usûlüne dair eserler incelendiğinde mütevâtir için *Menâru'l-envâr* adlı eserinde Nesefî'nin 'وهو الكامل الذى رواه قوم لا يحصى عددهم ولا ' *Muhtasaru'l-Menâr*'da İbn Habîb Halebî'nin (v. 808/1405) 'وهو الكامل الذى رواه قوم لا يحصى عددهم ولا يتصور تواطؤهم على الكذب'³⁵ tanımlarının yanı sıra bu ikisinden farklılaşarak *el-Vecîz*'de Kirmastî'nin (v. 906/1500) 'خبر جماعة يفيد بنفسه العلم بصدقه'³⁶ tarifine yer verdiği, *Mirkâtü'l-vusûl* de Molla Hüsrev'in onu, tanıma yakın sûrette 'إن كانت الرواة فى كل قرن قوما لا يجوز العقل تواطؤهم على الكذب عادة ويسمى المتواتر' cümlesiyle açıkladığı müşâhede edilmiştir. Yine Şâfi usûlüne dair eserlerden *Varakât*'ta Cüveynî aynı kavramı 'وهو أن يروي جماعة لا يقع التواطؤ على الكذب من مثلهم إلى أن ينتهي إلى المخبر عنه'³⁸ ve *Cem'u'l-cevâmi*'de Sübkî 'خبر جمع يمتنع تواطؤهم على الكذب عن محسوس'³⁹ şeklinde tanımlarken Beyzâvî *Minhâcu'l-vusûl*'de belli farklılıklar olmakla birlikte 'وهو خبر بلغت' şeklindeki tarifine yer vermiş, Süyûtî (v. 911/1505) de kendi telifi olan *Muhtasaru 'ilmi usûli'l-fıkh*'ın şerhinde mütevâtirin ilmi gerektirmesinin sebebini izah ederken tanım sûretine yakın bir üslupla 'لاستحالة وقوع الكذب من الجمع المتقدم ذكرهم توطئا وانفاقا'⁴¹ ifadelerini kullanmıştır.

Hadis usûlü eserleriyle Hanefî ve Şâfi fıkıh usûlüne dair eserlerde yer alan tariflerin veya tarif sûretindeki ifadelerin mukayesesi neticesinde ortaya çıkan şema aşağıdaki gibidir:

³¹ İbn Himmât, *Netîcetü'n-nazar fî 'ilmi'l-eser* (Hasan Paşa Yazma, 127559), 33-a.

³² Dihlevî, *Mukaddime*, 85.

³³ Sivâsî, *Riyâzu'l-ehzâr* (Hacı Mahmud Efendi, 728), 6b.

³⁴ Kâfiyeci, *el-Muhtasar* (Reisülküttab, 324305), 35-a.

³⁵ İbn Habîb Halebî, *Muhtasaru Menâri'l-envâr* (Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 211334), 4-a.

³⁶ Kirmastî, *el-Vecîz* (Kâhire: Dârü'l-Hüdâ li't-Tıbaa, 1984), 144.

³⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vusûl*, 196.

³⁸ İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Varakât*, thk. Ahmed Hasan Muhammed Kâdî, 2020, 9.

³⁹ Tâceddîn Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*' (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 65.

⁴⁰ Beyzâvî, *Minhâcu'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2006), 74.

⁴¹ Celâleddin Süyûtî, *Şerhu Muhtasari 'ilmi usûli'l-fıkh* (Süleymaniye Kütüphanesi, Sütlüce Dergâhı, 326393), 88.

Eser	Müellif	Kayıt	Fail	Fiil-mef'ul/muzâf
<i>ed-Dîbâcü'l-müz-heb</i>	Cürcânî	أحالت العادة تواطؤهم على الكذب	رواته فى الكثرة	بلغت مبلغا
<i>Neticetü'n-nazar fî 'ilmi'l-eser</i>	İbn Himmât	تحيل العادة تواطؤهم على الكذب	كثيرون	رواه مما يستند إلى محسوس
<i>Mukaddime fî mustalahi'l-hadîs</i>	Dihlevî	أن يستحيل فى العادة تواطؤهم على الكذب	رواته فى الكثرة	بلغت
<i>Rivâzü'l-ezhâr fî cilâi'l-ehsâr</i>	Sivâsî	أحالاته العادة تواطؤهم على الكذب	رواته	بلغت مبلغا
<i>el-Muhtasar fî 'ilmi'l-eser</i>	Kâfiyeci	يفيد بنفسه العلم بصدقه	جماعة	خبر
<i>Menâru'l-envâr</i>	Nesefî	لا يحصى عددهم ولا يتوهم تواطؤهم على الكذب	قوم	رواه
<i>Muhtasaru'l-Menâr</i>	Halebî	لا يحصى عددهم ولا يتصور تواطؤهم على الكذب	قوم	رواه
<i>el-Vecîz</i>	Kirmastî	يفيد بنفسه العلم بصدقه	جماعة	خبر
<i>Mirkâtü'l-vusûl</i>	Molla Hüsrev	لا يجوز العقل تواطؤهم على الكذب عادة ويسمى المتواتر	الرواة فى كل قرن قوما	كانت
<i>el-Varakât</i>	Cüveynî	لا يقع التواطؤ على الكذب من مثلهم إلى أن ينتهي إلى المخبر	جماعة	يروي
<i>Cem'u'l-cevâmi'</i>	Tâceddîn Sübkî	يمنتع تواطؤهم على الكذب عن محسوس	جمع	خبر
<i>Minhâcu'l-vusûl</i>	Beyzâvî	أحالت العادة تواطؤهم على الكذب	رواته فى الكثرة	بلغت مبلغا
<i>Şerhu Muhtasar 'ilmi usûli'l-fikh</i>	Süyûtî	استحالة وقوع الكذب توطأنا وإتفاقا	الجمع	

Şemada görüldüğü üzere, mütevâtirin gerek hadis usûlü gerekse Hanefî ve Şâfi fıkıh usûlü eserlerindeki tarifleri tevâtürün kendisiyle meydana geldiği fail, fâilin mercii olan fiil veya fâilini muzâfun ileyh olarak almış muzâf ve bu ikisinden birine dönen kayıt şeklinde üç kısımda mütâlaa edilebilmektedir. Dikkat edildiğinde eserlerde ikinci ve üçüncü kısımlarla ilgili hadis ve fıkıh usûllerini ayıracak istikrarlı bir tavır kendini göstermezken fâil kısımlarından bazı sonuçların çıkarılması mümkündür. Buna göre hadis usûlü eserlerindeki tariflerin fâil kısmında cemî yapıların kullanımıyla birlikte kesret manasının ilâvesi

yönünde, Hanefî ve Şâfi usûlü eserlerinde ise topluluk anlamını taşıyan müfred yapıların tercihi yönünde bir meyil bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira beş hadis usûlü eseri arasında üçünde 'رواة' kelimesi birinde 'كثيرون' kelimesi cemî yapılarıyla yer alırken beşinden ikisinde doğrudan 'كثرة' kelimesi, birinde de 'كثيرون' şeklinde onun sıfat-ı müşebbehesinin kullanıldığı görülmektedir. Hanefî fıkıh usûlü eserlerinin dördünden üçünde 'قوم' veya 'جماعة' şeklinde doğrudan, birinde de 'رواة' kelimesine 'قوم' kelimesinin hamliyle dolaylı yoldan; Şâfi fıkıh usûlü eserlerinin ise dördünden üçünde 'جمع' veya 'جماعة' şeklinde doğrudan topluluk isimlerinin tercihiyle birlikte toplamda sekiz fıkıh usûlü eserinden yedisinde cemî yapılar yerine müfred topluluk isimlerinin kullanıldığı müşâhede edilmektedir.

Cemî sîga ve lafızlar birden çok ferdi kapsamak üzere vaz' edildiklerinden⁴² rivâyette bulunan zât anlamındaki râvî kelimesinin cemîi olan ruvât, rivâyette bulunan fertlerin meydana getirdiği çokluk anlamıyla efrâda delâlet ederken cemî isimler olarak kavm, cem' ve cemaat kelimeleri doğrudan fertlere değil mefhûma delâlet ettiğiinden mütevâtirin tanımında cemî sîga ve lafızların kullanımıyla cemî isimlerin kullanımı arasında îtibârî farkların bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre kendisiyle mütevâtirin meydana gelmesi bakımından ruvât ve kesîrûn lafızlarıyla kavm, cem' ve cemaat lafızlarının arasında muhtevâ bakımından müsâvât ilişkisi bulunmakla birlikte birinciler zihnen fertlerin tasavvuruna götürürken ikinci tür lafızlardan fertlerin tasavvuruna ulaşmak ferdiyetin üç sayısına delâleti türünden ancak mülâzemet-i hâriciyye yoluyla olabilmektedir. Dolayısıyla ruvât ve kesîrûn kelimelerinin râvîlere sarâhaten nisbet edildiği yerde kavm, cem' ve cemaat kelimelerinin râvîlere nisbeti zımnen gerçekleşmektedir. Ayrıca İbn Hacer'in (v. 852/1449) تلك الكثرة 'تلك الكثرة' cümlesinde geçen kesreti İsmail Hakkı Bursevî'nin (v. 1137/1725) تلك الكثرة هي الأسانيد⁴⁴ ifadesiyle senetler şeklinde açıklamasından hareketle mütevâtir tanımlarında ehl-i hadîsin râvî ve senede asâleten îtibâr ettiği yerde ehl-i usûlün îtibârının tebe'î olduğu söylenilebilir.

Kâfiyecî'nin fertler olarak râvîleri îtibâra alan cemî sîga veya lafızlar yerine cemî isim olan cemaat kelimesini kullanması, onun *el-Muhtasar fi 'ilmi'l-eser'*i tertibinde mütevâtire asıl konular arasında değil mukaddimedede yer vermesinden anlaşılacağı üzere tarifte hadis usûlü ilminin îtibârını dikkate almama ihtimaliyle açıklanabilir. Esasında kayıt olarak getirdiği 'يفيد بنفسه العلم بصدقه' ifadesi de mütevâtiri hükümlere ulaşmada bilgi ifade edip etmemesi bakımından hadislerin taksîmi kapsamında, daha ziyade fıkıh usûlüne yakın bir cihetten tarif ettiği yönünde yorumlanmaya imkân verdiğiinden onun tarifte hadis

⁴² Cemî lafzın vaz'ı hakkında bkz. Yusuf ed-Dicvî, *Hülâsatü 'ilmi'l-vaz* (Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1920), 25.

⁴³ İbn Hacer Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nüreddin İtr (Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011), 37.

⁴⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (Atf Efendi Ktp., Atf Efendi, 00374), 18-a.

usûlünün îtibârını dikkate almadığı fikrini kuvvetlendirmektedir. Böylece *el-Muhtasar fî 'ilmi'l-eser*'de Kâfiyeci'nin kullanımının hadis usûlünde cemî sîga ve lafızların tercih edildiğine dair tespiti nakzetmediği belirtilmelidir. Diğer taraftan Beyzâvî'nin, fıkıh usûlü eseri olmasına rağmen *Minhâcül-vusûl*'de mütevâtiri tanımlarken cemî yapıdaki ruvât ve senede ta'alluk eden kesret kelimelerini kullanması, onun bu kavramı konumlandırmasıyla yakından ilişkili gözükmektedir. Zira eserin tertîbi incelendiğinde mütevâtirin, ahbâr başlığı altında sıdık bilinen haberlerden yedincisi olduğu ve 'خبر جمع عظيم عن أحوالهم' ifadesiyle beşinci sırada yer verilen haberin, mütevâtirin fıkıh usûlündeki muhtevâsından izler taşıdığı dikkate alınarak Beyzâvî'nin burada ahbârı ilimler üstü bir zaviyeden taksîm ettiği yönünde bir çıkarım yapmak mümkündür. Neticede onun tanımda ruvât ve kesret kelimelerini kullanması, bu kelimelerin hadis usûlü cihetini izhâr ettiği ve dolayısıyla fıkıh usûlünden farklı olarak hadis usûlünün râvî ve senedi esas aldığı yönündeki iddiaya ters düşmemektedir.

Mütevâtirin hadis usûlü ve fıkıh usûlü cihetlerinin iki ayrı tarifinin bulunduğu sabit olduğuna göre, bu tarifler dikkate alınarak ıstılahın iki ilmin mesâilini meydana getirmede durduğu yerin netleştirilmesi daha kolay hâle gelmiştir. Hal böyleyken ehl-i hadis ve ehl-i usûlün beyânına dayanarak mütevâtir hadisin vücûd bulması için sayının îtibâra alınmadığı bilindiğine göre,⁴⁵ bir şeyin tasavvurunun biri diğerinden kâmil mütefâvit vecihlerle gerçekleşebileceği kaidesine⁴⁶ dayanarak râvîlere ferden delâlet eden lafızların tanımda kullanımının mütevâtirin bir vecihle tasavvuruna imkân vermekteyken, ferde değil mefhûma delâlet eden lafızların isti'mâlinin ise onun künhüyle tasavvurunun mümkün kıldığı söylenebilir. Böylece iki ilimdeki muhtevâsı arasında müsâvât bulunduğu mütevâtirin fıkıh usûlü mesâili arasında yer alması, zâtı vasıtasıyla mevzû'a hamledilmesi; hadis usûlü mesâili arasında yer alması ise zâtının emr-i müsâvîsi vasıtasıyla mevzû'a hamledilmesi olarak tasvir edilebilir.

Sünnetin râvî ve rivâyeti bakımından sahîh, hasen ve zayıf kısımlarına, ilim ifade edip etmeme bakımından mütevâtir-âhâd kısımlarına ayrılarak birincilerin hadis usûlünde ikincilerin fıkıh usûlünde merkezî konumda yer almaları, senedin sonundaki düşme anlamını içeren mürselin hadis usûlünde inkitâ nev'lerinden yalnız birini meydana getirip senetteki inkitâ'ın diğer nev'leri için başka ıstılahların tayini ile mürselin, senedin herhangi bir yerindeki düşme anlamında inkitâ nev'lerinin tamamının, aralarında fark gözetilmeksizin tek bir ıstılahta bir araya getirildiği fıkıh usûlündeki kullanımı ve son olarak mütevâtirin tarifinde hadis usûlünde râvîlerin fertleri ve senedin kendisinin doğrudan îtibâra alınırken fıkıh usûlünde ilim ifade edip etmemesinin esas tutul-

⁴⁵ Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâci'l-müzheb*, 8.

⁴⁶ İsmâ'il Gelenbevi, *Şerhu İsâgüci* (İstanbul: Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.), 78.

ması şeklinde buraya kadar gerek taksîmler gerekse tanımlar zâviyesinden yapılan tespitlerden hareketle⁴⁷ hadis usûlünde senedin aslî olarak îtibâra alındığı yerde fıkıh usûlünde senedin tebe'î konumda tutulduğu ve aslen hadislerin muhtevâsına dikkat edildiği sonucuna ulaşılabilir.

İlimlerin mevzû'u bağlamında düşünülecek olursa hadis usûlünde sahîh-
hasen-zayıf taksîminin bahse konu edilmesinin, a'râz-ı zâtîyyenin mevzû'un zâtına hamledilmesiyle; mütevâtir-âhâd taksîminin bahse konu edilmesinin, hadis usûlünde a'râz-ı zâtîyyenin mevzû'un a'râz-ı zâtîyyesine, fıkıh usûlünde ise mevzû'un zâtına hamledilmesiyle gerçekleşmesi ve mütevâtirin tasavvurunun hadis usûlünde doğrudan zâtı vasıtasıyla fıkıh usûlünde ise emr-i müsâvîsi üzerinden meydana gelmesi hususları dikkate alınarak sünnetin mevzû'iyetinin hadis usûlünde evvelen bi'z-zât senede, sâniyen ve bi'l-'araz metne; fıkıh usûlünde evvelen bi'z-zât metne, sâniyen ve bi'l-'araz senede ta'alluk ettiği savunulabilir. Bu iddiayı desteklemek üzere hadis usûlünün ilm-i isnâd olarak tesmiyesi,⁴⁸ hadis ilminde müsned adıyla bir telif türünün bulunması,⁴⁹ hadis sayısı olarak zikredilenlerin metinlere değil tarıklere tekâbül etmesi,⁵⁰ metne dair mesâilin râvînin teferrüd edip etmediği veya ma'rûf olup olmadığı gibi hususları bilmeye râci olup metnin kendisinin nadiren îtibâra alınması,⁵¹ ehl-i hadîse göre inkitâ'da ilm-i tarihin umde kılınması⁵² gibi hususlar hadis usûlü ilminde senedin metne nisbetle evveliyetini gösterirken; naslara ve umûm-ı belvâya muhâlefetin inkitâ'ın sebebi olarak tayini, sened kökünden gelen müsned yerine daha ziyade muttasıl kavramının kullanılması, râvînin, hadis metninin naklinde tesiri bulunan fıkıh ve içtihat gibi vasıflar üzerinden değerlendirilmesi gibi hususlar da fıkıh usûlü ilminde metnin senede nisbetle evveliyetini izhâr etmektedir.

IV. Sünnetin Mevzû'iyeti Bağlamında Hadis ve Fıkıh Usûlü İlimlerinin İstiklâliyeti ve Birbirleriyle İrtibâtı

Bir ilmin mevzû'unun, onda hangi mâlumâtın asâleten hangisinin tebe'an yer aldığıнын bilinmesini sağlayacağı⁵³ kaidesine dayanarak sünnetin mevzû'iyetinin keyfiyetine dair tahlillerden hareketle hadis usûlünde senedin aslî, metnin tebe'î; fıkıh usûlünde metnin aslî, senedin tebe'î bir konumda bulunduğu tahkik edilmiştir. Hadis usûlü ve fıkıh usûlünde sünnet mesâilinin,

⁴⁷ Benzer bir tespit te'âruz bahisleri üzerinden de yapılmıştır. bkz. Hayrunnisa Yıldırım Har-dashov, *Muhaddis ve Fakih Ulemâ Arasında Te'âruz Meselesi* (Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2023), 94.

⁴⁸ Tehânevî, *Keşşâf*, 1/34.

⁴⁹ Bandırmavî, *'Ukûdü'd-dürer* (Mikrofilm, 01699), 26-a.

⁵⁰ Cürcânî, *ed-Dibâci'l-müzheb*, 13.

⁵¹ Cürcânî, *ed-Dibâci'l-müzheb*, 13-14.

⁵² Dîhlevî, *Mukaddime*, 45.

⁵³ Tehânevî, *Keşşâf*, 1/7.

tespit edilen asliyet-tebe'iyet tasavvuru üzerinden şekillenmesi sebebiyle iki ilmin, birbirine ircâ edilemeyecek müstakil bir varlık alanının bulunduğu anlaşılmaktadır. Mevzû'un halleri olarak a'râz-ı zâtîyyesinin tayin ettiği bu varlık alanı, hadis usûlünde sıhhati yönüyle râvî ve rivâyet, fıkıh usûlünde ahkâma delâleti yönüyle deliller⁵⁴ üzerine kurulmuş olup sıhhat şartlarına îtibâr etmesi nedeniyle birincisinde îtibârî, hakkında yakın bulunan icmâlî delilleri esas alması nedeniyle ikincisinde nefsû'l-emrî bir seviyede bulunmaktadır. Zikredilen vecihlerle birbirinden farklılaşmasıyla beraber bu iki farklı varlık alanının, bir bütünün muhtelif cihetlerine karşılık gelmesi bakımından usûlünü meydana getirdikleri hadis ve fıkıh ilimleriyle olduğu gibi birbirleriyle de canlı bir irtibâtları mevcuttur. Kâfiyeci'nin tefsir usûlü için onun bedene nispetle göz gibi olduğunu ifade etmesine⁵⁵ dayanarak ilimlerin, bedenın uzuvları mesâbesinde bulunduğunun bilinmesinden hareketle, hadis usûlü ile fıkıh usûlü arasındaki irtibâtın bedenın azalarının birbirine nispeti türünden tamamlayıcılık üzerine kurulduğu söylenebilir.

Hadis usûlü ile fıkıh usûlünün sünnetin mevzû'iyeti bağlamındaki tamamlayıcılık ilişkisini, lafzın mevzû'iyeti bağlamında nahivle mantık arasındaki irtibât üzerinden de tasavvur etmek mümkündür. Buna göre lafızların bir araya getirdiği terkibleri mevzû edinen⁵⁶ nahiv ile lafız üzerinden aktarılan tasavvurî ve tasdikî mâlumâtı mevzû edinen⁵⁷ mantık ilimlerinde muhtelif haysiyetlerden lafız, a'râz-ı zâtîyyesinin kendisine hamledilmesi cihetiyle mesâile mevzû kılınmaktadır. Terkiplerde aslanan, manaya vaz' edilen lafız iken tasavvurî ve tasdikî mâlumâtta aslanan, lafzın kendisi için vaz' edildiği mana olduğundan nahiv ilminde lafız aslı, mana tebe'î; mantık ilminde mana aslı, lafız tebe'î bir seviyede bulunmaktadır. Hadis usûlü ilminde sahîhini zayıfından ayırmak için râvî ve rivâyetinin dolayısıyla senedin esas alınması gibi nahiv ilminde de sahîhini sakiminden ayırmak için terkîbin kendisinden meydana geldiği lafızlar esas alınmaktadır.

Yine fıkıh usûlü ilminde kendileriyle hükme ulaşmak için icmâlî delillerden olarak hadislerin metni esas alınırken mantıkta kendisiyle mechûl tasavvur ve tasdiklere ulaşmak için mâlumât-ı tasavvuriyye ve tasdikiyeden meydana gelen manalar esas alınmaktadır. Dolayısıyla lafız husûsiyetinde nahvin mantığa nisbeti, sünnet husûsiyetinde hadis usûlünün fıkıh usûlüne nisbeti gibi düşünülebilir. Buradan hareketle hadis usûlü ile fıkıh usûlü arasında senet ve metin bağlamında işleyen tamamlayıcı irtibâtın mâhiyetinin idrâki için nahiv ve mantığın irtibât bağlamı olan lafız ve mana ilişkilerinin tasavvuru üzerinden

⁵⁴ Burada bir delil olarak husûsiyetle sünnetin itibara alınması nedeniyle, ulemânın bazısının fıkıh usûlü mevzû'una dâhil saydığı 'delillerle sabit olması bakımından hükümler' kısmı zikredilmeyerek mütesâhil bir ifade tercih edilmiştir.

⁵⁵ Muhyiddin Kâfiyeci, *et-Teysir fî kavâ'idî 'ilmi't-tefsîr* (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1998), 17.

⁵⁶ Tehânevî, *Keşşâf*, 23.

⁵⁷ Gelenbevî, *Şerhu İşâgûci*, 34.

ilerlemek mümkündür. Buna göre lafız için mananın ve mana için lafzın vazgeçilmezliği gibi hadis usûlü ile fıkıh usûlünün birbiri için vazgeçilmez olduğu, diğer taraftan lafız dolayısıyla nahvin dilde; mana dolayısıyla mantığın zihinde olmak üzere iki müstakil varlık alanında yer aldıkları gibi hadis usûlü ve fıkıh usûlünün de müstakil birer varlık alanının bulunduğu tasavvur edilebilmektedir.

Bir bedeninin azaları nisbetinde birbirlerini tamamlayıcılıkları cihetiyle ilimlerden herhangi birinde ortaya çıkan bir mesele, itibârı nisbetinde sâir ilmin de mesâiline yön verdiğinden kadîm tasavvura göre bir ilmin faaliyetini durdurması mevzûbahis değildir. Söz gelimi hadislerin isnâdının tamamlanmış olduğunu, bu sebeple hadis usûlünün işlevinin nihayete erdiğini iddia etmek ilmî tasavvurla bağdaşmamaktadır. Yine ilimlerin faaliyetini yerine getirmede istiklâliyeti cihetiyle bir ilmin bütün içindeki yerine bir başkasının ikâme edilmesi düşünülemez. Söz gelimi hadis usûlü ilminin fıkıh usûlüne dâhil edilmesi, hadis usûlünün işlevinin fıkıh usûlüne nakledilmesi veya fıkıh usûlünden sünnet bahislerinin çıkarılarak bunların hadis usûlüne hasredilmesi gibi bir teşebbüs yersizdir. Benzer şekilde hadis usûlü meclisinde hadisten hüküm çıkarılmasına dair usûlün bahsi veya fıkıh usûlü meclisinde hadisin senedinin kabul ve reddine çalışılması ehl-i ihtisas indinde muteber değildir. Böyle bir tavır, ilimleri mâlumât birikiminden ibaret görmek suretiyle onların değerini indirgemekle ma'lûldür. Şu kadar var ki, ne hadis usûlü malzeme sağlayan mekanik bir disiplin ne de fıkıh usûlü malzemelerden bilgi üreten formülatif bir mekanizmadır.

V. Sonuç

Hadis usûlü ve fıkıh usûlü ilimlerinin müşterek zemininde yer alan sünnetin mevzû'iyeti, hadis usûlünde kasten ve bi'z-zât senede, tebe'an ve bi'l-'araz metne; fıkıh usûlünde kasten ve bi'z-zât metne, tebe'an ve bi'l-'araz senede ta'alluk etmektedir. Bu ta'alluk vechi, hadis usûlü ile fıkıh usûlü mesâilini birbirinden ayırmada belirleyici olup müstakil vücutlarına delil teşkil ederken yandan da aralarındaki tamamlayıcılık irtibatını gözler önüne sermektedir. İlimlerin kendi istiklâliyetini muhâfaza suretiyle bir bütün içinde yer alması, onların mâlumat toplamından ibaret görülmesine mani olup, varlık alanında sübut ve devamlılıklarına delâlet etmektedir. Buradan hareketle modern epistemolojinin rasyonelliğe hasredilmiş bilgi tasvirine mukâbil, her birinin, temsil ettiği hakikatıyla tefekkürümüzün zeminini meydana getirmesi bakımından bir bütün olarak ilimlere dair tasavvurun keşfinin zarûriyeti bilinmeli ve bu keşif üzerinden onlarla iştigal edenlerde tahakkuku cihetiyle ilmî hakikatlerin hüviyet olarak tezâhürünün bir özne tarafından üretilip tüketilen mâlumât birikimiyle denk tutulmayacağı hesaba katılmalıdır. İlimlerden bir ilim hüviyetine ulaşılması bu tasavvurun parçalanmadan muhâfazasına bağlı olup nizâm-ı âlem de ancak bu hüviyetle temin edilebilecektir.

“Sünnetin Mevzû Olmaklığı Bakımından Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü”

Özet: İlimlerin mâhiyetinin ve birbirleriyle irtibâtının idrâki, mesâilinin kendisinden hareketle bir araya getirildiği mevzûlarının mevzû'iyet keyfiyetinin bilinmesine bağlıdır. Bir ilmin cihet-i vahde-i zâtîyesini meydana getiren mevzû, mâhiyeti itibârıyla o ilimde kendisinin a'râz-ı zâtîyesinden müteşekkil olan ahvâlinin araştırıldığı şeye tekâbü'l etmektedir. Menşei zât olan araz anlamındaki 'araz-ı zâtî, mesâli'i meydana getiren kaziyelerde mevzû'a, onun zâtî, zâtının emr-i müsâvîsi veya emr-i e'ammı vasıtasıyla hamledilen kayıt ve vasıftır. Bir de bu a'râz-ı zâtîyelerin a'râz-ı zâtîyyeleri vardır ki hakikatte bu a'râz-ı zâtîyyelerin kayıtları olup onlara hamledilebilen dört kısımdan oluşur. Buna göre bir mevzûun a'râz-ı zâtîyesini makbûl ve merdûdunu bilmek üzere râvî ve rivâyetinin a'râz-ı zâtîyesininin araştırıldığı hadis usûlü ile kendisiyle ahkâma ulaşılması cihetiyle edillenin a'râz-ı zâtîyesininin araştırıldığı fıkıh usûlü ilimlerinin mâhiyeti ve birbirleriyle irtibâtının idrâkine vesile olması ümidiyle bu çalışmada hadis usûlü ile fıkıh usûlününün müstakel bahislerini meydana getirmesi yönüyle sünnetin mevzû'iyet vechininin tayin edilmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda her iki ilme dair telifâtta a'râz-ı zâtîyyenin mevzû'a hamledilme vasıtalarının ve a'râz-ı zâtîyyenin kendisi için araştırıldığı mahallin tespiti üzerinden sünnet mesâilinden bahsedilme keyfiyetinin tahkikine çalışılmaktadır. Makalede ilimler tasnifine dair kaynaklardan destek olarak mebâdîlerinin tasvir edildiği hadis usûlü ve fıkıh usûlü ilimlerinde mevzû olmak bakımından mevzû hakkında tetkikler yapıldıktan sonra eserlerde bulunan taksim ve tariflerin, benzerlikler ve farklılıklar cihetinden mukayesesiyle iki ilim arasında senet-metin bağlamında cereyan eden asliyet-tebe'iyet irtibâtına dair tespitlere yer verilmiştir. Ardından bu tespitler üzerinden sünnetin mevzû'iyetinin tahkiki neticesinde hadis usûlü ve fıkıh usûlününün müstakel varlıklarıyla yer aldıkları bütün içerisindeki konumunu belirlemeye yönelik muhakemede bulunulmuştur. Nihayetinde araştırma, hadis usûlü ile fıkıh usûlününün müstakel varlık alanlarını muhâfaza suretiyle tamamlayıcılık esası üzerinde bir araya geldiklerinin keşfiyle neticelenmiştir.

Atıf: Sümeyye KARAŞ, “Sünnetin Mevzû Olmaklığı Bakımından Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXII/2, 2024, ss. 197-216.

Anahtar Kelimeler: Hadis usûlü, Fıkıh usûlü, Sünnet, Mevzû, A'râz-ı zâtîyye.